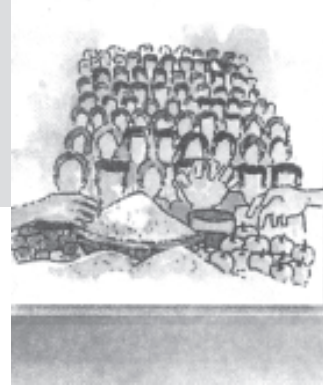

প্ৰথম অধ্যায়

সূচনা (Introduction)

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক ইতিমধ্যে ব্যষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞানৰ মূল বিষয়সমূহৰ বিষয়ে অৱগত কৰা হৈছে। এই অধ্যায়ত ব্যষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞান আৰু সমষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞানৰ মাজত কিধৰণৰ প্ৰভেদ আছে সেই বিষয়ে এক সহজ ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱাৰ প্ৰয়াস কৰা হৈছে। যিসকল ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে ভৱিষ্যতে উচ্চ শিক্ষাৰ বাবে অৰ্থবিজ্ঞানক বিশেষভাৱে অধ্যয়ন কৰিবলৈ অগ্ৰসৰ হ'ব, তেওঁলোকে আধুনিক সমষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞান অধ্যয়ন কৰাৰ বাবে অৰ্থনীতিবিদসকলে ব্যৱহাৰ কৰা অধিক জটিল বিশ্লেষণসমূহ যথাসময়ত জানিবলৈ সক্ষম হ'ব। কিন্তু সমষ্টিবাদী অৰ্থনীতিত সমূহীয়াভাৱে কিছুমান অৰ্থনৈতিক প্ৰশ্নৰ অৱতাৰণা কৰা হয়, যেনে সামগ্ৰিকভাৱে বস্তুৰ দাম বাঢ়িছে নে কমিছে? সমগ্ৰ দেশৰ বা অৰ্থনীতিখনৰ কিছুমান খণ্ডৰ নিয়োগৰ অৱস্থা উন্নত হৈছে নে অৱনতি হৈছে? এখন অৰ্থনীতিৰ উন্নতি অথবা অৱনতি দেখুৱাবলৈ কোনবোৰ যুক্তিপূৰ্ণ নিৰ্দেশক হ'ব পাৰে? কিধৰণৰ ব্যৱস্থা চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰিব পাৰে? অথবা এখন অৰ্থনীতিৰ অৱস্থা উন্নত কৰিবলৈ চৰকাৰে কিধৰণৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰাটো জনসাধাৰণে কামনা বা ইচ্ছা কৰে? এইধৰণৰ প্ৰশ্নবোৰে আমাক এখন দেশৰ সামূহিক অৰ্থনীতিৰ সুস্থ অৱস্থাৰ বিষয়ে ভাবিবলৈ উৎসাহ যোগায়।

সমষ্টিবাদী অর্থনীতিত এই প্ৰশ্নবোৰৰ বিভিন্ন স্তৰত এক বিশ্লেষণাত্মক আলোচনা কৰা হয়।

সমষ্টিবাদী অর্থনীতি বিশ্লেষণৰ কিছুমান মৌলিক তত্ত্বৰ বিষয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে জ্ঞান আহৰণ কৰাটো প্ৰয়োজনীয়। সেয়েহে এই মৌলিক তত্ত্ববোৰ যিমান সম্ভৱ সহজ ভাষাত ব্যাখ্যা কৰাৰ প্ৰয়াস কৰা হৈছে। তদুপৰি কিছুমান জটিল তত্ত্বৰ বিশ্লেষণ কৰাৰ অৰ্থে কোনো কোনো ক্ষেত্ৰত প্ৰাথমিক বীজগণিত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।

এখন দেশৰ সামূহিক অর্থনীতিৰ বিষয়ে নিৰীক্ষণ কৰিলে দেখা যায় যে অর্থনীতিখনৰ সকলোধৰণৰ বস্তু আৰু সেৱাৰ উৎপাদনৰ স্তৰবোৰৰ প্ৰায় একেলগে পৰিৱৰ্তন হোৱাৰ প্ৰৱণতা আছে। উদাহৰণস্বৰূপে যদি খাদ্য শস্যৰ উৎপাদনৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি হয়, ই স্বভাৱতে উদ্যোগজাত দ্ৰব্যৰ উৎপাদনৰ পৰিমাণ বৃদ্ধিত অৰিহণা যোগায়। উদ্যোগজাত দ্ৰব্যসমূহৰ ভিতৰতো আকৌ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বস্তুৰ উৎপাদনৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি অথবা হ্ৰাস সমকালীনভাৱে হ'বলৈ আৰম্ভ কৰে। সেইদৰে বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বস্তু আৰু সেৱাসমূহৰ মূল্য সমকালীনভাৱে বৃদ্ধি বা হ্ৰাস হোৱাৰ প্ৰৱণতা দেখা যায়। তদুপৰি বিভিন্ন উৎপাদন খণ্ডত নিয়োগৰ পৰিমাণ একেলগে বৃদ্ধি অথবা হ্ৰাস হোৱা পৰিলক্ষিত হয়।

যদি এখন অর্থনীতিৰ বিভিন্ন উৎপাদন গোটৰ সামগ্ৰিক উৎপাদনৰ স্তৰ, মূল্যস্তৰ অথবা নিয়োগৰ স্তৰৰ মাজত ওচৰ সম্বন্ধ থাকে, তেন্তে সামগ্ৰিক অর্থনীতিৰ বিষয়ে বিশ্লেষণ কৰাটো তুলনামূলকভাৱে সহজ হয়। ওপৰত উল্লেখ কৰা চলক (Variables)সমূহৰ লগত গাইণ্টীয়াভাৱে জড়িত থকাৰ পৰিবৰ্তে এখন অর্থনীতিত উৎপাদন হোৱা সকলোবোৰ বস্তু আৰু সেৱাৰ প্ৰতিনিধিত্বমূলক হিচাপে নিৰ্দিষ্ট এটা বস্তুক লোৱাৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিব পাৰি। এই প্ৰতিনিধিত্বমূলক বস্তুবিধৰ উৎপাদনৰ এটা নিজা স্তৰ (Level) থাকে আৰু এই স্তৰটোৰ আন সকলোবোৰ বস্তু আৰু সেৱা দ্ৰব্যৰ গড় উৎপাদনৰ স্তৰৰ লগত ওচৰ সম্বন্ধ থাকে। একেদৰে এই প্ৰতিনিধিত্বমূলক বস্তুবিধৰ মূল্যস্তৰে অথবা নিয়োগৰ স্তৰে অর্থনীতিখনৰ সাধাৰণ মূল্যস্তৰ আৰু নিয়োগৰ স্তৰক প্ৰতিবিস্তিত কৰিব পাৰে।

সাধাৰণতে সমষ্টিবাদী অর্থনীতিত এখন দেশৰ মুঠ উৎপাদন আৰু নিয়োগৰ স্তৰসমূহ কিদৰে 'বিভিন্ন উপাদান বা চলক'ৰ লগত সম্পৰ্কযুক্ত সেই বিষয়ে সহজ বিশ্লেষণ আগবঢ়োৱা হয়, যেনে— মূল্যস্তৰ, সুদৰ হাৰ, মজুৰি হাৰ, লাভ আৰু আন আন। এই বিশ্লেষণত নিৰ্দিষ্ট এটা কাল্পনিক বস্তুৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হয় আৰু ইয়াৰ ক্ষেত্ৰত কি সংঘটিত হয় সেইটো লক্ষ্য কৰা হয়। অৰ্থাৎ সমষ্টিবাদী অর্থনীতিৰ বিশ্লেষণত ওপৰত উল্লেখ কৰাধৰণে

সৰলীকৰণ ব্যৱস্থা সৃষ্টি কৰা হয় আৰু বজাৰত দৰাচলতে ক্ৰয়-বিক্ৰয় হোৱা বহুতো আচল দ্ৰব্যৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰকৃততে কি ঘটিছে সেইটো অধ্যয়নৰ পৰা ব্যৱহাৰিকভাৱে বিৰত থকা হয়। সাধাৰণতে দাম, সুদ, মজুৰি আৰু লাভ আদিৰ ক্ষেত্ৰত কি সংঘটিত হয় সেইটোহে লক্ষ্য কৰা হয়। কাৰণ এটা চলকৰ ক্ষেত্ৰত যি ঘটে, কম-বেছি পৰিমাণে আনবোৰৰ ক্ষেত্ৰতো সেইটো সংঘটিত হয়। বিশেষকৈ যেতিয়া এই চলকবোৰ উচ্চ হাৰত পৰিৱৰ্তন হ'বলৈ ধৰে, যেনে— যেতিয়া মূল্যস্তৰ উৰ্দ্ধগামী হয় (যাক মুদ্রাস্ফীতি বোলা হয়) অথবা নিয়োগৰ পৰিমাণ আৰু উৎপাদনৰ স্তৰ নিম্নগামী হয় (মন্দা অৱস্থাৰ শিৰোনাম), তেতিয়া এই চলকবোৰৰ পৰিৱৰ্তনে আন সকলোধৰণৰ বস্তুৰ প্ৰত্যেকৰে পৰিৱৰ্তন হোৱাৰ সাধাৰণ নিৰ্দেশ দিয়ে। কাৰণ সামগ্ৰিক চলকবোৰৰ পৰিৱৰ্তন হ'লে গোটেই অৰ্থনীতিৰ পৰিৱৰ্তন হোৱা দেখা যায়।

অৱশ্যে মাজে-সময়ে এই প্ৰয়োজনীয় সৰলীকৃত প্ৰক্ৰিয়াৰ পৰা বিৰত থাকিবলগীয়া পৰিস্থিতিৰ উদ্ভৱ হয়। বিশেষকৈ যেতিয়া উপলব্ধি কৰা হয় যে এখন দেশৰ বিভিন্ন খণ্ডসমূহক (Distinct sectors) একেলগে লক্ষ্য কৰিলে দেশখনৰ সামগ্ৰিক অৰ্থনীতিৰ বিষয়ে (বহুত বেছি) ভালকৈ জানিব পৰা যায়। আকৌ কিছুমান বিশেষ উদ্দেশ্যৰ বাবে এখন অৰ্থনীতিৰ দুটা খণ্ড (কৃষি আৰু উদ্যোগ)ৰ মাজত থকা পৰস্পৰ নিৰ্ভৰশীলতা অথবা পৰস্পৰ বিৰোধিতাসমূহৰ বিষয়ে বিভিন্ন খণ্ডবোৰ মাজত থকা সম্পৰ্কবোৰৰ অধ্যয়নৰ (যেনে পৰিয়াল, ব্যৱসায়-বাণিজ্য আৰু গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাত চৰকাৰ) দ্বাৰা (অকল দেশৰ সামগ্ৰিক অৰ্থনীতিৰ প্ৰতি লক্ষ্য কৰাতকৈ) সেই অৰ্থনীতিখনত সংঘটিত হোৱা ঘটনাবোৰৰ (Things happening) বিষয়ে বেছি ভালকৈ বুজিব পাৰি।

যেতিয়া বিভিন্ন বস্তুবোৰৰ পৰা বিৰত থাকি কেৱল এটা প্ৰতিনিধিত্বমূলক বস্তুৰ ওপৰত আলোকপাত কৰাটো বেছি সুবিধাজনক বুলি বিবেচিত হয়, তেনে ব্যৱস্থাত প্ৰত্যেকটো বস্তুৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ তথ্য স্বতন্ত্ৰ বৈশিষ্ট্যক অৱজ্ঞা কৰিবলগীয়াত পৰে। উদাহৰণস্বৰূপে কৃষিজাত আৰু উদ্যোগজাত দ্ৰব্যৰ উৎপাদনৰ অৱস্থাবোৰ একেধৰণৰ নহয়, ই ভিন্ন প্ৰকৃতিৰ। আকৌ যদি নিৰ্দিষ্ট এক শ্ৰেণীৰ শ্ৰমিকক সকলো শ্ৰেণীৰ শ্ৰমিকবোৰৰ প্ৰতিনিধিত্বমূলক শ্ৰমিক হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়, তেন্তে এটা প্ৰতিষ্ঠানৰ মেনেজাৰজনৰ শ্ৰমৰ পৰা সেই প্ৰতিষ্ঠানৰ হিচাপৰক্ষকজনৰ শ্ৰমৰ মাজত থকা পাৰ্থক্য দেখুওৱাটো অসম্ভৱ হৈ পৰে। সেয়েহে অনেক সময়ত নিৰ্দিষ্ট এবিধ বস্তুক প্ৰতিনিধিত্বমূলক বস্তু হিচাপে লোৱাৰ পৰিবৰ্তে (শ্ৰম নাইবা উৎপাদন প্ৰযুক্তি) এমুঠি (Handful) বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বস্তুক লোৱা হয়।

উদাহৰণস্বৰূপে, এখন অর্থনীতিত উৎপাদন হোৱা বিভিন্নধৰণৰ বস্তুৰ ভিতৰত তিনিবিধ সাধাৰণ প্ৰকাৰৰ বস্তুক প্ৰতিনিধিত্বমূলক হিচাপে বিবেচনা কৰিব পাৰি, যেনে কৃষিজাত বস্তু, উদ্যোগজাত বস্তু আৰু সেৱাসমূহ। এই বস্তুবোৰৰ উৎপাদন প্ৰযুক্তি আৰু দাম বিভিন্নধৰণৰ হোৱা দেখা যায়। সমষ্টিবাদী অর্থনীতিয়ে আকৌ এই বিভিন্ন বস্তুবোৰৰ গাইণ্ডটীয়াভাৱে কিদৰে উৎপাদনৰ স্তৰ, মূল্যস্তৰ আৰু নিয়োগৰ পৰিমাণ নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়, সেই বিষয়েও আলোচনা কৰে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে পূৰ্বতে আহৰণ কৰা ব্যষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞানৰ জ্ঞানৰ পৰা এইটো সহজে উল্লেখ কৰিব পাৰি যে সমষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞান আৰু ব্যষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞানৰ মাজত কিছু পাৰ্থক্য আছে। ব্যষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞানত ব্যক্তিগত ‘অর্থনৈতিক প্ৰতিনিধি’সকল (বস্তুত দেখুওৱা হৈছে) আৰু তেওঁলোকক পৰিচালিত কৰা প্ৰেৰণাসমূহ (Motivations)ৰ প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে আভাস দিয়া হয়। তেওঁলোক হ’ল ‘ব্যষ্টি’গত (‘সৰু’ অৰ্থত) প্ৰতিনিধি, যেনে ভোক্তাসকল, যিসকলে নিজৰ পছন্দ আৰু আয় অপৰিবৰ্তিত থকা অৱস্থাত বস্তুৰ কাম্য সংযোগবোৰ ক্ৰয় কৰিবলৈ পছন্দ কৰে। সেইদৰে বিভিন্ন বস্তু উৎপাদন কৰা উৎপাদনকাৰীসকল, যিসকলে নিজে উৎপাদন কৰা বস্তুবোৰৰ উৎপাদন ব্যয় যিমান সম্ভৱ কম কৰাৰ চেষ্টা কৰে আৰু সেইবোৰ যথাসম্ভৱ বেছি দামত বজাৰত বিক্ৰী কৰি সৰ্বাধিক লাভ অৰ্জন কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে। আন ভাষাত ব্যষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞান হ’ল চাহিদা আৰু যোগানৰ ব্যক্তিগত বজাৰসমূহৰ অধ্যয়ন আৰু ‘খেলুৱৈ’ (Palyers) অথবা সিদ্ধান্তকাৰীসকল হ’ল ব্যক্তি (যেনে— ক্ৰেতাৰো, বিক্ৰেতাৰো, কোম্পানীৰো), যিসকলে

অর্থনৈতিক প্ৰতিনিধি (Economic agents)

অর্থনৈতিক গোট বা প্ৰতিনিধি বুলিলে সেইবোৰ ব্যক্তি অথবা অনুষ্ঠানক বুজায় যিবোৰে অর্থনৈতিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে। তেওঁলোক ভোক্তা হ’ব পাৰে, যিয়ে কি আৰু কিমান পৰিমাণ ভোগ কৰিব সেই সিদ্ধান্ত লয়। তেওঁলোক বস্তু আৰু সেৱা উৎপাদনকাৰী হ’ব পাৰে, যিয়ে কি আৰু কিমান পৰিমাণ উৎপাদন কৰিব সেই সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে। তদুপৰি এইবোৰ নিজা অস্তিত্ব থকা গোট (Entities) হ’ব পাৰে, (যেনে চৰকাৰ, কৰ্প’ৰেচন, বেংক আদি) যিবোৰে বিভিন্ন অর্থনৈতিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে, যেনে কিমান খৰচ কৰিব লাগিব, ঋণৰ ওপৰত কি সুদৰ হাৰ নিৰ্ধাৰণ কৰা হ’ব, কৰ কিমান নিৰ্ধাৰণ কৰা হ’ব আদি।

নিজৰ লাভ তথা ব্যক্তিগত সন্তুষ্টি বা কল্যাণ সৰ্বোচ্চ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। আনকি এটা বৃহৎ কোম্পানীকো এটা অৰ্থত 'ব্যষ্টিবাদী' বুলিব পাৰি, যিহেতু ই নিজৰ অংশীদাৰসকলৰ স্বার্থৰক্ষাৰ বাবেহে কাম কৰে। এই কোম্পানীবোৰে সমগ্ৰ দেশৰ জনসাধাৰণৰ স্বার্থৰ হকে কাম নকৰে। ব্যষ্টিবাদী অর্থনীতিৰ আলোচনাত সমষ্টিবাদী ঘটনাবোৰ (Phenomena), যিবোৰে সমগ্ৰ অর্থনীতিক প্ৰভাৱান্বিত কৰে, যেনে মূল্যবৃদ্ধি, নিবনুৱা আদিৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰা নহয়, অৰ্থাৎ এইবোৰ অপৰিবৰ্তিত অৱস্থাত আছে বুলি ধৰি লোৱা হয়। কাৰণ এই চলকবোৰ হ'ল এনেধৰণৰ যে ব্যক্তিগত কোনোতা বা বেচোতাই এইবোৰৰ পৰিৱৰ্তন কৰিব নোৱাৰে। ব্যষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞানৰ অকল তেতিয়াহে সমষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞানৰ লগত ওচৰ সম্বন্ধ স্থাপন হয়, যেতিয়া ই (ব্যষ্টিবাদী) সাধাৰণ ভাৰসমতাৰ বিষয়ে আলোকপাত কৰে। সাধাৰণ ভাৰসমতা হ'ল এনে এটা অৱস্থা য'ত এখন অর্থনীতিৰ প্ৰত্যেকখন বজাৰত চাহিদা আৰু যোগানৰ সমতা স্থাপন হয়।

সমষ্টিবাদী অর্থনীতিয়ে দেশ এখনৰ সামগ্ৰিক অর্থনৈতিক অৱস্থাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰে। আধুনিক অর্থবিজ্ঞানৰ প্ৰতিষ্ঠাপক পিতৃ-স্বৰূপ আডাম স্মিথে পৰামৰ্শ দিছিল যে যদি ভোক্তা আৰু বিক্ৰেতাসকলে প্ৰত্যেকখন বজাৰত তেওঁলোকৰ নিজা স্বার্থ ৰক্ষাৰ অৰ্থে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে, তেন্তে অর্থনীতিবিদসকলে সমগ্ৰ দেশৰ সম্পদ আৰু কল্যাণ সম্পৰ্কে পৃথককৈ চিন্তা-চৰ্চা কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তা নাথাকে। অৱশ্যে অর্থনীতিবিদসকলে লাহে লাহে উপলব্ধি কৰিছে যে তেওঁলোকে আৰু অধিক সচেতন হোৱা উচিত।

অর্থনীতিবিদসকলে বিগত বছৰসমূহত সম্পন্ন কৰা বিভিন্ন অধ্যয়নৰ পৰা কিছুমান কথা দৃষ্টিগোচৰ হৈছে আৰু সেইবোৰ হ'ল : প্ৰথমতে, অর্থনীতিত কিছুমান এনে অৱস্থা আছে, য'ত বজাৰ নাথাকে বা থাকিব নোৱাৰে।

দ্বিতীয়তে, আন কিছুমান অৱস্থা আছে য'ত বজাৰ আছে, কিন্তু চাহিদা আৰু যোগানৰ মাজত ভাৰসমতা নিৰ্ধাৰণ কৰাত ব্যৰ্থ হোৱা পৰিলক্ষিত হয়।

তৃতীয়তে, আকৌ বহুসংখ্যক এনে অৱস্থা আছে, য'ত সমাজে (বা চৰকাৰে অথবা সকলো মানুহে) কিছুমান দৰকাৰী সামাজিক লক্ষ্য নিস্বার্থভাৱে অনুসৰণ কৰিবলৈ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে (যেনে নিয়োগ, প্ৰশাসন, প্ৰতিৰক্ষা, শিক্ষা, স্বাস্থ্য আদি)। অৱশ্যে এই সিদ্ধান্তবোৰৰ কাৰণে ব্যক্তিগত অর্থনৈতিক প্ৰতিনিধিসকলে গ্ৰহণ কৰা ব্যষ্টিবাদী অর্থনৈতিক সিদ্ধান্তসমূহৰ কিছুমান সামগ্ৰিক প্ৰভাৱৰ পৰিৱৰ্তন সাধন কৰাটো প্ৰয়োজনীয় হৈ পৰে। এই উদ্দেশ্যৰ

বাবে সমষ্টিবাদী অর্থনীতিবিদসকলে কৰ ব্যৱস্থা আৰু বাজেট সংক্ৰান্তীয় অন্যান্য নীতিবোৰে বজাৰ ব্যৱস্থাৰ ওপৰত পেলোৱা প্ৰভাৱসমূহ অধ্যয়ন কৰিবলগীয়াত পৰে। তদুপৰি এই অর্থনীতিবিদসকলে মুদাৰ যোগান পৰিৱৰ্তন কৰা নীতিসমূহ, সুদৰ হাৰ, মজুৰি হাৰ, নিয়োগ আৰু উৎপাদনৰ লগত জড়িত নীতিসমূহো বিবেচনা কৰিবলগীয়া হয়। সেয়েহে সমষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞান আৰু ব্যষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞান বিশেষভাৱে সম্পৰ্কযুক্ত। কাৰণ সমষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞানত চাহিদা আৰু যোগান শক্তিৰ বজাৰৰ ওপৰত থকা সামগ্ৰিক প্ৰভাৱসমূহক বিশেষভাৱে অধ্যয়ন কৰা হয়। অকল সেয়াই নহয়, সমষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞানে চাহিদা আৰু যোগান শক্তিক পৰিৱৰ্তন কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে গ্ৰহণ কৰা নীতিসমূহো প্ৰয়োগ কৰিবলগীয়াত পৰে আৰু আৱশ্যক হ'লে বজাৰৰ বাহিৰত সমাজে ব্যক্ত কৰা পছন্দসমূহকো বিবেচনা কৰিবলগীয়া হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰতৰ দৰে উন্নয়নশীল দেশবোৰৰ নিবনুৱা সমস্যা দূৰ অথবা হ্ৰাস কৰিবলৈ, প্ৰত্যেকৰ বাবে শিক্ষা গ্ৰহণৰ পথ সুগম কৰিবলৈ, প্ৰাথমিক স্বাস্থ্য সেৱা সকলোকে প্ৰদান কৰা ব্যৱস্থাৰ উন্নয়ন সাধন কৰিবলৈ, ভাল প্ৰশাসন ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তন কৰিবলৈ, দেশৰ প্ৰতিৰক্ষা ব্যৱস্থাৰ উন্নয়নৰ বাবে বৃহৎ পৰিমাণৰ পুঁজি ব্যয় কৰিবলৈ আৰু এনেধৰণৰ আন আনুষংগিক ব্যৱস্থাসমূহ গ্ৰহণ কৰিবলৈ ওপৰত উল্লেখ কৰা পছন্দসমূহ অধ্যয়ন কৰিবলগীয়া হয়। ওপৰত উল্লেখ কৰা অৱস্থাসমূহৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হয় যে সমষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞানৰ দুটা মূল বৈশিষ্ট্য আছে আৰু সেই দুটা হ'ল—

প্ৰথমতে, প্ৰশ্ন উদয় হয় যে সমষ্টিবাদী অর্থনৈতিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকল কোন? এই বিজ্ঞানৰ লগত জড়িত নীতিবোৰ চৰকাৰে নিজে গ্ৰহণ কৰে অথবা আইনমতে গঠন হোৱা সংগঠনবোৰ, যেনে— ভাৰতৰ ৰিজাৰ্ভ বেংক (RBI), ভাৰতৰ নিৰাপত্তা আৰু বিনিময় পৰিষদ (Securities and Exchange Board of India) আৰু একেধৰণে গঢ় লোৱা অনুষ্ঠানসমূহে পৰিচালনা কৰে। দৰাচলতে এনেধৰণৰ প্ৰত্যেকখন পৰিষদ অথবা অনুষ্ঠান ভাৰতীয় সংবিধানে দিয়া সংজ্ঞামতে অথবা আইনমতে গঢ়ি উঠে আৰু ইহঁতৰ প্ৰত্যেকৰে এটা বা ততোধিক সামাজিক লক্ষ্য থাকে। এই লক্ষ্যবোৰ ব্যক্তিগত অর্থনৈতিক প্ৰতিনিধিসকলে নিজৰ লাভ বা কল্যাণ সৰ্বোচ্চ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰা বিধৰ নহয়। অৰ্থাৎ সমষ্টিবাদী অর্থনৈতিক প্ৰতিনিধিসকল মৌলিকভাৱে ব্যক্তিগত অর্থনৈতিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকলৰ দৰে একে নহয়।

দ্বিতীয়তে, সমষ্টিবাদী অর্থনৈতিক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকলে কি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে? দৰাচলতে এই সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকলে প্ৰায়ে অর্থনৈতিক লক্ষ্যবোৰৰ উৰ্দ্ধত যাবলগীয়াত

পৰে আৰু বিভিন্নধৰণৰ ৰাজহুৱা অভাৱ পূৰণ কৰাৰ বাবে অৰ্থনৈতিক সম্পদবোৰ ব্যৱহাৰ কৰাৰ বাবে চেষ্টা কৰিবলগীয়া হয়। এইধৰণৰ কাৰ্যবোৰ ব্যক্তিগত স্বার্থ পূৰণৰ উদ্দেশ্যে গ্ৰহণ কৰা নহয়। এই কাৰ্যবোৰ দেশৰ আৰু ইয়াৰ সকলো শ্ৰেণীক লোকৰ সামূহিক কল্যাণ সাধনৰ বাবে সম্পন্ন কৰা হয়।

1.1 সমষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞানৰ উদ্ভাৱন (Emergence of Macro-Economics)

ব্ৰিটিছ অৰ্থনীতিবিদ জ'ন মেইনাৰ্ড কেইন্সৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থ 'The General Theory of Employment, Interest and Money'ৰ 1936 চনত প্ৰকাশ হোৱাৰ পিচত সমষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞানৰ উদ্ভাৱন হয়। কেইন্সৰ আগৰ সময়ছোৱাত অৰ্থবিজ্ঞানত এটা বিশেষ ধাৰণা অন্তৰ্ভুক্ত হৈ আছিল আৰু এই ধাৰণাটো হ'ল যে যিবোৰ শ্ৰমিকে কাম কৰিবলৈ আগ্ৰহী, তেওঁলোক সকলোকে নিয়োগৰ সুযোগ লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব আৰু সকলোবোৰ কাৰখানাই সিহঁতৰ ক্ষমতাৰ পূৰ্ণ ব্যৱহাৰ কৰি কাৰ্য সম্পাদন কৰি থাকিব পাৰিব। এইধৰণৰ চিন্তাৰ অৰ্থনীতিবিদসকলক সংস্থাপিত পৰম্পৰা বুলি জনা যায়। যিয়েই নহওক, 1929 চনৰ 'মহামন্দা' আৰু ইয়াৰ পৰৱৰ্তী বছৰবোৰত ইউৰোপ আৰু দক্ষিণ আমেৰিকাৰ দেশসমূহৰ উৎপাদন আৰু নিয়োগৰ পৰিমাণ ক্ৰমবৰ্ধিত হাৰত হ্ৰাস পোৱা পৰিলক্ষিত হৈছিল। ইয়ে বিশ্বৰ আন আন দেশসমূহকো লাহে লাহে প্ৰভাৱান্বিত কৰিছিল। বজাৰত বস্ত্ৰৰ চাহিদা নিম্নগামী হৈছিল, বহু কাৰখানা কাম নোহোৱাকৈ এনেয়ে পৰি আছিল আৰু শ্ৰমিকসকলক কামৰ পৰা অব্যাহতি দিয়া হৈছিল। 1929 চনৰ পৰা 1933 চনলৈ এই সময়ছোৱাত আমেৰিকাত নিবনুৱাৰ হাৰ 3 শতাংশৰ পৰা 25 শতাংশলৈ বৃদ্ধি হৈছিল (কাম কৰি থকা বা কাম কৰিবলৈ বিচাৰি থকা মুঠ জনসংখ্যাৰ দ্বাৰা কাম কৰি নথকা বা কাম কৰিবলৈ বিচাৰি থকা মুঠ জনসংখ্যাক হৰণ কৰিলে যি পোৱা যায়, সেয়াই হ'ল নিবনুৱাৰ হাৰ)। সেই একেই সময়ছোৱাৰ ভিতৰত আমেৰিকাত সামগ্ৰিক উৎপাদন প্ৰায় 33 শতাংশ হ্ৰাস পাইছিল। এই ঘটনাবোৰে অৰ্থনীতি এখনৰ কাৰ্যক্ৰমগীকাৰ বিষয়ে নতুনধৰণে চিন্তা কৰিবলৈ অৰ্থনীতিবিদসকলক উদগনি যোগাইছিল। তদুপৰি অৰ্থনীতি এখনত দীৰ্ঘস্থায়ী নিবনুৱা সমস্যা থাকে আৰু সেয়েহে ইয়াৰ বাবে তত্ত্ব নিৰ্ধাৰণ কৰিবলগীয়া হয় আৰু সেই উপলক্ষে ব্যাখ্যা আগবঢ়াবলগীয়া হয়। কেইন্সৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থখন এই উদ্দেশ্যবোৰ আগত ৰাখি প্ৰস্তুত কৰা হয় আৰু এইবোৰৰ সমাধানৰ বাবে প্ৰচেষ্টা লোৱা হয়। বিখ্যাত অৰ্থনীতিবিদগৰাকীৰ পূৰ্বপুৰুষসকলৰ দৰে তেওঁৰ প্ৰয়াস (approach) আছিল এখন দেশৰ সামগ্ৰিক অৰ্থনৈতিক

কাৰ্যক্ৰমগণিকাৰ বিষয়ে পৰীক্ষা কৰা আৰু বিভিন্ন খণ্ডৰ মাজত থকা পৰস্পৰ নিৰ্ভৰশীলতাৰ বিষয় পৰ্যালোচনা কৰা আৰু এয়াই হ'ল সমষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞানৰ শুভাৰম্ভ বা পাতনি।

1.2 এই পাঠ্যপুথিত সন্নিৱিষ্ট অর্থবিজ্ঞানৰ বিষয়ে এক আভাস (Context of the Present Book of Macro-Economics)

এইখিনিতে উল্লেখযোগ্য যে অধ্যয়ন কৰিবলগীয়া প্ৰত্যেকটো বিষয়ৰে এক ঐতিহাসিক প্ৰসংগ বা পটভূমি আছে। এই কিতাপখনত পুঁজিবাদী অর্থনীতিৰ দেশ এখনৰ কাৰ্যক্ৰমগণিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হৈছে। পুঁজিবাদী দেশ এখনত উৎপাদন কাৰ্যবোৰৰ মূলতঃ পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, পুঁজিবাদী ব্যৱসায়ত এজন বা কেইবাজনো উদ্যোগী থাকে (যিসকল ব্যক্তিয়ে উদ্যোগ অথবা ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰধান সিদ্ধান্তসমূহৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ ৰাখে আৰু ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠানৰ লাভ-লোকচানৰ দায়িত্ব বহন কৰে, তেওঁলোকক উদ্যোগী বুলি ক'ব পাৰি)। এই উদ্যোগীসকলে উদ্যোগ চলোৱাৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা মূলধন নিজেই যোগান ধৰিব পাৰে অথবা তেওঁলোকে ঋণ গ্ৰহণৰ দ্বাৰা মূলধন সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে। উৎপাদন কাৰ্য চলাবলৈ উদ্যোগীসকলক আকৌ প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ প্ৰয়োজন হয়। এই প্ৰাকৃতিক সম্পদবোৰৰ কিছুমান হ'ল অস্থায়ী, যিবোৰ উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াত ব্যৱহাৰ হয় (যেনে কেঁচামাল) আৰু কিছুমান হ'ল স্থিৰ (যেনে ভূমিৰ গোটসমূহ)। আকৌ উৎপাদন কাৰ্য চলাবলৈ এই উদ্যোগীসকলৰ প্ৰয়োজন হোৱা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানটো হ'ল মানুহৰ শ্ৰম। এই তিনিওবিধ উৎপাদনৰ উপাদান যেনে— ভূমি, মূলধন আৰু শ্ৰমৰ দ্বাৰা উৎপাদন কাৰ্য সম্পন্ন কৰাৰ পিচত উদ্যোক্তাই উৎপাদনবোৰ বজাৰত বিক্ৰী কৰে। এই বিক্ৰী কাৰ্যৰ দ্বাৰা যি পৰিমাণৰ অর্থ আহৰণ কৰা হয়, তাকেই বিক্ৰী আয় বোলে। বিক্ৰী আয়ৰ এটা অংশ ভূমিয়ে উৎপাদনত সেৱা আগবঢ়োৱা বাবে খাজনা হিচাপে দিয়া হয়, আন এটা অংশ মূলধনৰ সুদ হিচাপে প্ৰদান কৰা হয় আৰু ইয়াৰ এটা অংশ শ্ৰমৰ মজুৰি হিচাপে দিয়া হয়। বিক্ৰী আয়ৰ বাকী থকা অংশটো হ'ল উদ্যোক্তাৰ উপাৰ্জন আৰু ইয়াক লাভ বা মুনাফা বোলা হয়। উদ্যোক্তাসকলে এই লাভসমূহ প্ৰায়ে পিচৰ বছৰত নতুন যন্ত্ৰ-পাতি ক্ৰয় কৰিবলৈ অথবা নতুন কাৰখানা সৃষ্টি কৰাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰে, যাতে উৎপাদনৰ পৰিমাণ ভৱিষ্যতে আৰু অধিক বৃদ্ধি কৰিব পৰা যায়। উৎপাদন ক্ষমতা বৃদ্ধিত অৰিহণা যোগোৱা এই ব্যয়বোৰেই হ'ল বিনিয়োগ ব্যয়ৰ উদাহৰণ।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হয় যে পুঁজিবাদী অৰ্থব্যৱস্থাৰ কিছুমান স্বকীয় বৈশিষ্ট্য বা ধৰ্ম আছে আৰু এইবোৰ হ'ল—

- (ক) উৎপাদনৰ উপাদানসমূহ ব্যক্তিগত উদ্যোগ বা মালিকৰ নিয়ন্ত্ৰণত থাকে,
- (খ) দ্ৰব্য-সামগ্ৰীসমূহ কেৱল বিক্ৰীৰ বাবেহে উৎপাদন কৰা হয়।

(গ) শ্ৰমৰ সেৱাসমূহক যি মূল্যত বজাৰত কিনা-বেচা কৰা হয়, তাকেই শ্ৰমৰ 'মজুৰি হাৰ' বোলে (যি শ্ৰম মজুৰিৰ বিনিময়ত কিনা-বেচা কৰা হয়, তাক 'মজুৰি শ্ৰম' বুলি কোৱা হয়)।

ওপৰত উল্লিখিত পুঁজিবাদী অৰ্থনীতিৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ যদি বিশ্বৰ দেশসমূহৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰা হয়, তেন্তে দেখা যায় যে পুঁজিবাদী অৰ্থব্যৱস্থা কেৱল বিগত তিনি/চাৰিশ বছৰৰ পূৰ্বৰ পৰাহে প্ৰচলন হৈছিল। স্পষ্টভাৱে ক'বলৈ হ'লে বৰ্তমান অৱস্থাত দক্ষিণ আমেৰিকা, ইউৰোপ আৰু এছিয়াৰ সীমিত কেইখনমান দেশেহে পুঁজিবাদী অৰ্থনীতিৰ দেশ হিচাপে স্বীকৃতি পাবলৈ সক্ষম হৈছে। এইখিনিতে উল্লেখযোগ্য যে বিশ্বৰ বেছিভাগ অনুন্নত দেশত উৎপাদনকাৰ্য (বিশেষকৈ কৃষি খণ্ডত) কৃষক পৰিয়ালৰ সদস্যৰ দ্বাৰা চলোৱা হয়। 'মজুৰি শ্ৰমিক' খুব কমেইহে ব্যৱহাৰ কৰা হয় আৰু বেছিভাগ শ্ৰম শ্ৰমিক পৰিয়ালৰ সদস্যসকলে নিজেই সম্পন্ন কৰে। দ্ৰব্য-সামগ্ৰীবোৰ অকল বজাৰত বিক্ৰী কৰাৰ বাবেহে উৎপাদন কৰা নহয়, ইয়াৰ এটা বুজন অংশ পৰিয়ালে ভোগ কৰে। বহুতো কৃষকৰ কৃষিপামসমূহে সুদীৰ্ঘ সময় অতিবাহিত হোৱাৰ পিচতো মূলধনৰ মজুত বৃদ্ধি কৰাৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ অগ্ৰগতি লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা নাই। তদুপৰি বহুতো জনজাতি সমাজত ভূমিৰ ব্যক্তিগত মালিকীস্বত্ব ব্যৱস্থা নাই। এইবোৰ সমাজত ভূমি গোটেই জনজাতি সমাজৰ মালিকীস্বত্বত থকা দেখা যায়। এনেধৰণৰ সমাজবোৰত ওপৰত উল্লেখ কৰা বৈশিষ্ট্যবোৰ প্ৰযোজ্য নহয়। যিয়েই নহওক, এইটো সত্য যে বহুতো উন্নয়নশীল দেশত বৃহৎসংখ্যক উৎপাদন গোট আছে, যিবোৰ পুঁজিবাদী নীতিসমূহৰ দ্বাৰা সংগঠিত হোৱা পৰিলক্ষিত হয়। এই উৎপাদন গোটসমূহক প্ৰতিষ্ঠান বুলি কোৱা হয়। এনে প্ৰতিষ্ঠান এখনৰ উদ্যোক্তাজন হ'ল সকলো কামৰ গুৰি ধৰোতা। তেওঁ বজাৰৰ পৰা 'মজুৰি শ্ৰমিক' ভাড়া কৰি আনে আৰু ইয়াৰ লগতে মূলধন আৰু ভূমি সংগ্ৰহ কৰি একেলগে নিয়োগ কৰে। এই উপাদান বা আহিলাসমূহ ভাড়া কৰাৰ পিচত উদ্যোক্তাই উৎপাদন কাৰ্য আৰম্ভ কৰে। উদ্যোক্তাই বস্তু আৰু সেৱা দ্ৰব্য উৎপাদন কৰাৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হ'ল যে এইবোৰ বজাৰত বিক্ৰী কৰি অধিক

মুনাফা অৰ্জন কৰা। উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াৰ লগত জড়িত সকলোধৰণৰ দায়িত্ব আৰু অনিশ্চয়তা উদ্যোক্তাই বহন কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, উৎপাদনকাৰীয়ে উৎপাদন কৰা বস্তুবোৰৰ বাবে যথেষ্ট উচ্চ দাম লাভ কৰাত ব্যৰ্থ হ'ব পাৰে আৰু তেনে অৱস্থাত তেওঁ অৰ্জন কৰা লাভৰ পৰিমাণ যথেষ্ট কম হ'ব পাৰে। এইখিনিতে উল্লেখ কৰিবলগীয়া যে পুঁজিবাদী দেশত উৎপাদনৰ উপাদানসমূহে উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে আৰু উৎপাদিত দ্ৰব্যক বজাৰত বিক্ৰীৰ জৰিয়তে আয় উপাৰ্জন কৰে।

বিশ্বৰ উন্নত আৰু উন্নয়নশীল এই দুয়োধৰণৰ দেশতে বেচৰকাৰী পুঁজিবাদী উৎপাদন খণ্ড থকাৰ উপৰি চৰকাৰী বা ৰাষ্ট্ৰীয় অনুষ্ঠান আছে। ৰাষ্ট্ৰৰ বা চৰকাৰৰ ভূমিকাৰ ভিতৰত আইন প্ৰণয়ন কৰা, আইনসমূহক কাৰ্যকৰী কৰা, ন্যায় প্ৰদান কৰা আদি কাৰ্যসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত হয়। এইবোৰৰ উপৰি চৰকাৰে কৰ ধাৰ্য কৰা, ৰাজহুৱা আন্তঃগাঁথনিৰ সৃষ্টি কৰা, বিদ্যালয় তথা মহাবিদ্যালয়সমূহ চলোৱা, স্বাস্থ্য সেৱা প্ৰদানৰ বাবে ব্যয় কৰা আদিৰ লগতে বহুতো ক্ষেত্ৰত উৎপাদন কাৰ্যও পৰিচালনা কৰে। যেতিয়া দেশ এখনৰ অৰ্থনীতিৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰিবলগীয়া হয়, তেতিয়া ৰাষ্ট্ৰৰ এই অৰ্থনৈতিক কাৰ্যসমূহ বিবেচনা কৰিবলগীয়াত পৰে। আলোচনাৰ সুবিধাৰ্থে 'ৰাষ্ট্ৰ'ক বুজাবলৈ 'চৰকাৰ' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।

উল্লেখযোগ্য যে এখন অৰ্থনীতিত চৰকাৰ আৰু প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ উপৰি আন এটা খণ্ড আছে আৰু সেয়া হ'ল পৰিয়াল খণ্ড (household sector)। পৰিয়াল বুলিলে সাধাৰণতে এজন ব্যক্তিক বুজোৱা হয়, যিয়ে নিজৰ ভোগৰ লগত জড়িত সকলোবোৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰে, অথবা ই এক ব্যক্তিৰ সমষ্টিক বুজায়, যিসকলে তেওঁলোকৰ ভোগৰ লগত জড়িত সিদ্ধান্তবোৰ যুটীয়াভাৱে গ্ৰহণ কৰে। এই পৰিয়ালবোৰে সঞ্চয় কৰে আৰু কৰ প্ৰদান কৰে। প্ৰশ্ন উদয় হয় যে পৰিয়ালবোৰে এই কাৰ্যবোৰ সম্পাদন কৰা বাবে অৰ্থ কি উৎসৰ পৰা আহৰণ কৰে? পৰিয়ালবোৰ মানুহৰ দ্বাৰা গঠিত আৰু এই মানুহবোৰে বিভিন্ন প্ৰতিষ্ঠানত শ্ৰমিক হিচাপে কাম কৰে আৰু মজুৰি অৰ্জন কৰে। এই মানুহবোৰেই চৰকাৰী বিভাগসমূহতো কাম কৰে আৰু বেতন অৰ্জন কৰে। তদুপৰি এই ব্যক্তিসকলেই প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ স্বত্বাধিকাৰী হিচাপে কামনিৰ্বাহ কৰে আৰু মুনাফা অৰ্জন কৰে। মন কৰিবলগীয়া যে যদি পৰিয়ালবোৰে বিভিন্ন দ্ৰব্য-সামগ্ৰীৰ চাহিদা সৃষ্টি নকৰিলেহেঁতেন, তেন্তে প্ৰতিষ্ঠানবোৰে সিহঁতৰ উৎপাদিত দ্ৰব্যবোৰ বিক্ৰী কৰা বজাৰখন কাৰ্যক্ষম কৰিব নোৱাৰিলেহেঁতেন।

বৰ্তমানলৈকে হোৱা ওপৰৰ আলোচনাত অকল ঘৰুৱা বা বন্ধ অৰ্থনীতিৰ প্ৰধান খেলুৱৈসকলকহে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। কিন্তু বিশ্বৰ প্ৰায় সকলোবোৰ দেশেই কম-বেছি পৰিমাণে বাহ্যিক বাণিজ্যৰ লগত জড়িত। এই বাহ্যিক অৰ্থনৈতিক খণ্ডটো হ'ল আমাৰ অধ্যয়নৰ চতুৰ্থ গুৰুত্বপূৰ্ণ খণ্ড। বাহ্যিক খণ্ডৰ লগত হোৱা বাণিজ্য দুই প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে :

1. এখন দেশে বিশ্বৰ বিভিন্ন দেশত দ্ৰব্য বিক্ৰী কৰিব পাৰে, এইবোৰক ৰপ্তানি বোলে।

2. এখন দেশে বিশ্বৰ আন আন দেশৰ পৰা সামগ্ৰী ক্ৰয় কৰিব পাৰে, এইবোৰক আমদানি বোলা হয়।

তদুপৰি বৈদেশিক ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ পৰা ঘৰুৱা দেশলৈ মূলধন প্ৰবাহিত হ'ব পাৰে, অথবা ঘৰুৱা দেশে বৈদেশিক ৰাষ্ট্ৰসমূহলৈ মূলধন ৰপ্তানি কৰিব পাৰে।

সাৰাংশ (Summary)

সমষ্টিবাদী অৰ্থনীতিয়ে এখন অৰ্থনীতিৰ সামগ্ৰিক চলকসমূহৰ লগত জড়িত থাকে, ইয়ে এখন অৰ্থনীতিৰ বিভিন্ন খণ্ডৰ মাজত থকা নানাধৰণৰ আন্তৰ্ভুক্তিৰ সংযোগ (interlinkages)ৰ বিষয়ে চৰ্চা কৰে। সমষ্টিবাদী অৰ্থনীতিৰ এই বিশেষ বৈশিষ্ট্যটোৰ ফলত ইয়াক ব্যষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞানৰ পৰা পৃথক বিভাগ হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়। কাৰণ ব্যষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞানে এখন অৰ্থনীতিৰ আন সকলো বিষয় স্থিতাবস্থাত থকা বুলি ধৰি লৈ ইয়াক কিছুমান নিৰ্দিষ্ট খণ্ডৰ কাৰ্যক্ৰমগণিকাৰ বিষয়ে বিশেষভাৱে পৰীক্ষা কৰে। অধ্যাপক কেইনছৰ নেৰানেপেৰা প্ৰচেষ্টাৰ ফলত 1930 চনত অৰ্থবিজ্ঞানৰ এটা বেলেগ বিভাগ হিচাপে সমষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞানৰ উদ্ভাৱন হয়। বিশ্বৰ মহামন্দাই (1930) উন্নত দেশসমূহৰ অৰ্থনীতিত এক তীব্ৰ আঘাত প্ৰদান কৰিছিল আৰু ইয়ে কেইনছক তেওঁৰ লেখাসমূহৰ বাবে প্ৰেৰণা যোগাইছিল। এই আলোচনাত মূলতঃ পুঁজিবাদী অৰ্থনীতিৰ কাৰ্যক্ৰমগণিকাক ভিত্তি হিচাপে লোৱা হৈছে আৰু ইয়াৰ আধাৰত বিশ্লেষণবোৰ আগবঢ়োৱা হৈছে। সেয়েহে এই আলোচনাই উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ কাৰ্যক্ৰমগণিকাক (Functioning) সম্পূৰ্ণৰূপে ধৰি ৰাখিবলৈ সক্ষম নহ'বও পাৰে। সমষ্টিবাদী অৰ্থবিজ্ঞানে এখন অৰ্থনীতিক চাৰিটা খণ্ডৰ সংযোগ হিচাপে বিবেচনা কৰে আৰু এই খণ্ডবোৰ হ'ল— পৰিয়াল খণ্ড (Household sector), ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান (Firms), চৰকাৰ (Government) আৰু বাহ্যিক খণ্ড (External sector)।

মূল ধাৰণাসমূহ (Key Concepts)

- (1) সুদৰ হাৰ (Rate of interest)
- (2) লাভ (Profits)
- (3) মহামন্দা (Great Depression)
- (4) উৎপাদনৰ চাৰিটা উপাদান (Four factors of production)
- (5) আহিলা (Inputs)
- (6) শ্ৰম (Labour)
- (7) উদ্যমীতা (Entrepreneurship)
- (8) মজুৰি শ্ৰম (Wage labour)
- (9) ব্যৱসায়িক বা উদ্যোগ প্ৰতিষ্ঠান (Firms)
- (10) উৎপাদন (Output)
- (11) চৰকাৰ (Government)
- (12) ৰপ্তানি (Exports)
- (13) মজুৰি হাৰ (Wage rate)
- (14) অৰ্থনৈতিক প্ৰতিনিধি বা গোট (Economic agents or units)
- (15) নিবনুৱা হাৰ (Unemployment rate)
- (16) উৎপাদনৰ আহিলা (Means of production)
- (17) ভূমি (Land)
- (18) মূলধন (Capital)
- (19) বিনিয়োগ ব্যয় (Investment expenditure)
- (20) পুঁজিবাদী দেশ বা পুঁজিবাদী অৰ্থনীতি (Capitalist country or capitalist economy)
- (21) পুঁজিবাদী প্ৰতিষ্ঠান (Capitalist firms)
- (22) পৰিয়ালবোৰ (House holds)
- (23) বাহ্যিক খণ্ড (External sector)
- (24) আমদানি (Imports)

অনুশীলনী (Exercices)

- (1) ব্যষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞান আৰু সমষ্টিবাদী অর্থবিজ্ঞানৰ পাৰ্থক্য কি?
- (2) পুঁজিবাদী অর্থনীতিৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্যবোৰ কি কি?
- (3) সমষ্টিবাদী অর্থনীতিৰ দৃষ্টিৰে এখন অর্থনীতিৰ প্ৰধান চাৰিটা খণ্ডৰ বৰ্ণনা কৰা।
- (4) 1929 ৰ মহামন্দাৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰা।

ওপৰৰিঃ অধ্যয়নৰ পৰামৰ্শ (Suggested Readings)

- (1) Bhaduri, A. – 1990. Macro Economics : The Dynamics of Commodity Production, Pages 1-27, Macmillan India Ltd., New Delhi
- (2) Mankiw, N.G., 2000, Macro Economics, Pages 2-14, Macmillan Worth Publishers, New York.